

ชีวิตและผลงานของพระอนูรุธ

เกริ่นนำ

พระอนูรุธหรือพระอนูรุธาจารย์ เป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่สำคัญและมีชื่อเสียงทางพระอภิธรรมอีกท่านหนึ่ง นอกจากศิษย์เก่าแห่งสำนักวัดมหาวิหารรุ่นพี่ของท่านคือ พระพุทธทศตผู้แต่งคัมภีร์อภิธัมมภาวตาละ และพระพุทธโฆสาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

พระอนูรุธจะจัดว่าเป็นอาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ประเภทสังคหะ รวบรวม อธิบาย และสรุปย่อเนื้อหาสำคัญของพระอภิธรรม (อภิธัมมสังคหาจารย์) หนังสือคู่มืออธิบายย่ออภิธรรมที่มีชื่อเสียงและสร้างชื่อให้กับท่านมากที่สุด ก็คือ คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนที่ว่าด้วยผลงานของท่านต่อไป

ชีวประวัติ

๑. ชาติภูมิ

พระอนูรุธเป็นชาวทมิฬแห่งอินเดียใต้อีกท่านหนึ่ง คือ ท่านเป็นชาวเมืองกาวิละ ซึ่งเป็นเมืองท่า (Seaport) แถบมัทราส (มัททราฐ) ในรัฐทมิฬนาฑู แห่งอินเดียใต้ปัจจุบัน^๖ รศ. พัฒน์เพ็งทลา แม้ไม่กล่าวว่าท่านเป็นชาวเมืองอะไรก็ยืนยันไว้ในหนังสือ “ประวัติวรรณคดีบาลี” ของท่านว่า “พระอนูรุธเป็นชาวอินเดีย”^๗ แต่คัมภีร์คันธวงส์ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชาติภูมิของพระอนูรุธต่างออกไป โดยกล่าวว่าท่านเป็นชาวลังกาโดยกำเนิด (a native of Ceylon)^๘ พม่าเองก็เชื่อว่าพระอนูรุธจะเป็นพระเถระของประเทศลังกา^๙

ถึงจะขัดแย้งกันเรื่องข้อมูลดังนั้นก็ตาม แต่จากหลักฐานที่พอหาได้ก็ค่อนข้างเป็นไปได้ว่าพระอนูรุธจะเป็นชาวอินเดียได้โดยกำเนิด ตามที่อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ และ รศ. พัฒน์เพ็งทลา กล่าวยืนยัน ตามประวัติท่านพระอนูรุธเคยเดินทางไปศึกษาและแต่งคัมภีร์อยู่ในลังกา

^๖ ดูเปรียบเทียบ เสถียร โพธิ์นันทะ, *สุนทรพระสูตรมหานาม*, ๒๕๓๖, หน้า ๓๗๗.
^๗ รศ. พัฒน์ เพ็งทลา, *ประวัติวรรณคดีบาลี*, ๒๕๓๕, หน้า ๓๕๓.
^๘ Gandhavamsa, 67, 2 อ้างใน K.R. Norman, *Pāli Literature : Including the Canonical Literature in Prakrit and Sanskrit of All the Hīsayāna Schools of Buddhism*, 1963, p. 151.
^๙ อ้างใน Bimala Churn Law, *A History of Pāli Literature*, 2000, p. 587.

แม้ไม่อาจทราบได้ว่า บิดามารดาของพระอนุรุทธาจารย์ผู้มีชื่อเสียงด้านพระอภิธรรมท่านนี้เป็นคนในวรรณะ (คือกลุ่มชนชั้นทางสังคมในอินเดียโบราณ) ไต และมีชื่อว่าอะไร แต่ก็พอจะทราบอยู่บ้างว่า ท่านเกิดในตระกูลผู้ดีตระกูลหนึ่งในเมืองกาเวรี แห่งนครกาญจิปุระ (เมืองหลวงของอาณาจักรปัลลวะโบราณของชาวทมิฬ)

ยุคสมัยของท่านพระอนุรุทธะมีการสันนิษฐานกันไปต่างๆ กัน อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ นักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงชาวไทยกล่าวว่า ยุคสมัยของพระอนุรุทธะ นักปราชญ์พุทธสมัยหลังพระพุทธโมเสาจารย์ตกอยู่ในราวๆ พ.ศ. ๙๐๐ ปีเศษ* แต่จะเศษไปเท่าใดท่านมิได้กล่าวไว้ บางทีจะเศษจนถึงพ.ศ. ๑๐๐๐ ก็เป็นไปได้ บางท่านกล่าวแย้งว่า “ท่านพระอนุรุทธาจารย์ผู้นี้รุ่นเดียวกับพระพุทธโมเสาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์อรุทธกถาทั้งหลายราวพ.ศ. ๙๕๓”^๕ แต่นักปราชญ์ชาวตะวันตกมีทัศนะแตกต่างกันมาก เช่น บิมาลา เซอร์น ลอร์ (Bimala Churn Law) เชื่อว่า พระอนุรุทธะน่าจะมีชีวิตอยู่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๘ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔) หรือสูงขึ้นไปถึงไม่น่าจะเกินคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ (พุทธศตวรรษที่ ๑๘)^๖ เค.อาร์. นอร์แมน (K.R. Norman) กล่าวว่าพระอนุรุทธะมีชีวิตรอยู่ในราวตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ (พุทธศตวรรษที่ ๑๗) หรือในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ (พุทธศตวรรษที่ ๑๘)^๗ ดังนั้น ถ้าจะสรุปแบบประนีประนอมที่สุดในเรื่องยุคสมัยของพระอนุรุทธะนี้ ก็ต้องกล่าวว่าพระอนุรุทธะมีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๔ (คริสต์ศตวรรษที่ ๕-๑๒)

๒. การศึกษาและการบวช

ไม่มีหลักฐานใดบ่งบอกถึงการศึกษาในวัยเด็กและวัยรุ่นของพระอนุรุทธะว่าเป็นอย่างไร รู้แต่เพียงว่า ท่านได้เดินทางจากถิ่นอินเดียใต้ของท่านไปศึกษาที่เกาะลังกา และจากที่พม่ากล่าวกันว่าท่านเป็นพระเถระรูปหนึ่งของลังกา (a therā of Ceylon)^๘ ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า พระอนุรุทธะคงจะบวชเป็นพระภิกษุในประเทศลังกานั้น กล่าวกันว่าพระอนุรุทธะเป็นศิษย์เก่าร่วมสำนักวัดมหาวิหารรุ่นน้องของพระพุทธทัตตะ ท่านศึกษาพระพุทธพจน์โดยเฉพาะพระอภิธรรมปิฎก อยู่ที่วัดมหาวิหารกับพระมหาปิยทัตตะผู้เป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี^๙

ครั้นเรียนจบแล้ว โดยที่ท่านเป็นผู้ที่มีความรู้และปฏิภาณไหวพริบดี ตลอดจนแตกฉานในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะความรู้ด้านพระอภิธรรม ท่านมีชื่อเสียงขจรไปไกลว่าเชี่ยวชาญแลแตกฉานในพระอภิธรรมเป็นอย่างดียิ่ง จนอุบาสกชื่อ นัมพะ ผู้อุปัฏฐากบำรุงท่านอยู่และเป็นผู้สร้าง

* อ้างแล้ว หน้า ๓๘๗-๓๘๘.

^๕ มหามกุฏราชวิทยาลัย, *อภิธรรมสังคายนาคัมภีร์ฉบับมหาดัชฎาภิเษก ฉบับแปลเป็นไทย*, ๒๕๓๗, หน้า ๕ (ชาวิภพจน์).

^๖ Bimala Churn Law, *op.cit.*, p. 587.

^๗ K.R. Norman, *op.cit.*, p. 151.

^๘ Bimala Churn Law, *op.cit.*, p. 587.

^๙ เสถียร โพธิ์นันทะ, อ้างแล้ว, หน้า ๓๘๗-๓๘๘.

วัตถุมูลโถมวิหารในเมืองอนุวราชปุระ อาราธนาให้ท่านรวบรวมย่อเนื้อหาสำคัญพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาเป็นนามธรรมล้วนและละเอียดอ่อนลึกซึ้งมาก ให้สั้น ง่ายและสะดวกแก่การศึกษาและจดจำ ด้วยหวังจะให้ เป็นประโยชน์แก่นักศึกษาพระอภิธรรมทั้งหลายในอนาคตต่อไป

พระอนุรุทธะรับคำอาราธนาและได้แต่งคัมภีร์อภิมมัตตสังคหะขึ้น เมื่อแต่งเสร็จแล้วได้นำไปให้อาจารย์พระมหาปิยทัตตะตบตรวจุ อาจารย์ตบตรวจุแล้วได้ยกย่องสรรเสริญความรู้พระอภิธรรมและความสามารถในการแต่งคัมภีร์ประเภทสังคหะของลูกศิษย์ พร้อมกับวิจารณ์ว่าคัมภีร์อภิมมัตตสังคหะนี้แต่งได้ละเอียดและลึกซึ้งยิ่ง กระนั้นก็อ่านเข้าใจง่าย แล้วพระมหาปิยทัตตะตบตรวจุก็ได้เปิดการประชุมสงฆ์ขึ้นและนำคัมภีร์ของลูกศิษย์เข้าไปเสนอต่อสงฆ์ ที่ประชุมสงฆ์ได้ตรวจุแล้วต่างก็ขนโมทนาสาธุการเห็นชอบด้วยตามที่พระอนุรุทธะแต่ง พร้อมกับอำนวยการให้คัมภีร์ของท่านคงอยู่คู่พระพุทธศาสนาตลอดไป^{๑๑}

สังเกตจากผลงานที่ท่านแต่งขึ้นทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นโคลกคำฉันท์ (sloka metre) และจะมีคาถาคำฉันท์คบบทท้ายที่ตอนจบของทุกๆ ปริจเฉท (บท) ในคาถาเหล่านี้บางคาถาแสดงให้เห็นความสละสลวยและความรู้สึกได้ต่อลีลาการแต่งของท่าน อันนี้แสดงว่าพระอนุรุทธะเป็นนักกวีที่มีฝีมือการประพันธ์คำฉันท์ท่านหนึ่งทีเดียว

ผลงาน

พระอนุรุทธะ พระภิกษุนักปราชญ์แห่งอินเดียใต้ท่านนี้ ได้สร้างสรรคผลงานวรรณกรรมประเภทสังคหะเกี่ยวกับพระอภิธรรมไว้ ๓ คัมภีร์ คือ

๑. อภิมมัตตสังคหะ
๒. ปรมัตถวิจจยะ
๓. นามรูปปริจเฉทะ

ยังมีอีกคัมภีร์หนึ่งที่ Dictionary of Pāli Proper Names ตอนอธิบายศัพท์ว่า “อนุรุทธะ” กล่าวไว้ว่า อาจจะเป็นผลงานที่พระอนุรุทธะแต่งก็คือคัมภีร์อนุรุทธศตกะ แต่นักปราชญ์ส่วนใหญ่ก็ไม่ยอมรับคัมภีร์ซึ่งแต่งเป็นภาษาสันสกฤตนี้ว่าเป็นผลงานของพระอนุรุทธะ ท่านไฮสการ์ ฟอน ฮินูเบอร์ (Oskar Von Hinuber) กล่าวประเด็นนี้ว่า ท่านผู้แต่งคัมภีร์อนุรุทธศตกะ ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต ไม่ใช่พระอนุรุทธะผู้แต่งคัมภีร์อภิมมัตตสังคหะอย่างแน่นอน น่าจะเป็นพระอนุรุทธะรูปอื่นมากกว่า^{๑๒}

^{๑๑} เพิ่งข้าง หน้า ๓๗๑/๑.

เล่าไว้ด้วยว่า ท่านพระพุทธรักษิตะได้แต่งคัมภีร์อภิมมัตตสังคหะ ซึ่งได้นำเขาเนื้อหาสาระสำคัญของพระอภิธรรมปิฎก ทั้ง ๗ คัมภีร์มาเรียบเรียงแต่งเป็นคาถา เพื่อให้จดจำความได้ง่ายขึ้น เสร็จแล้วได้นำไปเสนอให้อาจารย์ (พระมหาปิยทัตตะ) ตบตรวจุ อาจารย์ตบตรวจุแล้วได้ยกย่องสรรเสริญศิษย์ในความรู้และความสามารถ แต่กระนั้นก็วิจารณ์งานของลูกศิษย์ว่า คัมภีร์อภิมมัตตสังคหะนี้เปรียบเสมือนเพชรพลอยที่มีค่าที่เก็บไว้ในหีบ เป็นสมบัติส่วนตัว เพราะยากจะเอามาฝากคนอื่นสามารถนำไปใช้ได้ต่อไป

^{๑๒} Oskar Von Hinuber, *A Handbook of Pāli Literature*. 1997. p. 163.

ผู้เขียนจะพยายามตรวจสอบดูรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติการแต่งคัมภีร์ทั้ง ๓ คัมภีร์นี้และเนื้อหาของแต่ละคัมภีร์สักเล็กน้อยๆ พอเข้าใจต่อไป

๑. คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

อภิธัมมัตถสังคหะ จัดเป็นคัมภีร์ประเภทสังคหะของพระอภิธรรมปิฎก แปลว่า “การรวบรวมเนื้อหา (อรรถ) ของพระอภิธรรม คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยย่อ” โดยมีความหมายรวมๆ ว่า จิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติทั้งหลาย ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ คัมภีร์ ได้ถูกรวบรวมมาแสดงโดยย่อในคัมภีร์เล่มเดียวกันนี้ ทั้งนี้ก็เพราะพระอนุรุทธะได้สรุปเนื้อหาสำคัญของพระอภิธรรมทั้งหมดไว้อย่างครบถ้วนและจัดเรียงลำดับจากง่ายไปหายากเพื่อเข้าใจง่าย

คำว่า “สรุปเนื้อหาย่อ” มิใช่การสรุปย่อเนื้อหาของคัมภีร์ ๗ คัมภีร์ของพระอภิธรรมปิฎกแต่ละคัมภีร์ แต่หมายถึงการสรุปย่อความครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดของพระอภิธรรมปิฎก โดยวิธีย่อย่อทำให้สั้นเข้าและกะทัดรัด เป็นการปูพื้นฐานความเข้าใจของผู้ศึกษาพระอภิธรรมปิฎกอย่างกว้างๆ ดังนั้น จึงมีคำกล่าวที่ว่าคัมภีร์ย่อความที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยมกันมากที่สุด ซึ่งก็คือ อภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุทธะนี้ ถือกันว่าเมื่ออ่านแล้วจะทำให้ท่านคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกได้เข้าใจง่ายขึ้น ดังนั้นคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะจึงถือว่า “คล้ายเป็นกุญแจไขตู้อภิธรรม”^{๑๑}

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนี้ พระอนุรุทธะผู้ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่ (Incumbent)^{๑๒} อยู่ที่วัดมุลโสมวิหาร เมืองอนุราธปุระในลังกาแต่ขึ้นขณะที่ท่านพักอยู่ที่วัดมุลโสมวิหารแห่งนี้ ซึ่งนับพญาบาลสร้างถวายไว้และแต่งตั้งตามคำอาราธนาของท่านนับพญาบาลท่านนี้ เพื่อให้ท่านสรุปรวมเนื้อหาที่เป็นสาระสำคัญของพระอภิธรรมปิฎกให้เป็นระเบียบ ให้เข้าใจง่าย และเพื่อเป็นอุปกรณ์ช่วยให้ผู้ศึกษาอภิธรรมเข้าใจพระอภิธรรมปิฎกได้ง่ายขึ้น

หลังจากรับคำอาราธนาของนับพญาบาลแล้ว ท่านพระอนุรุทธะก็ได้เริ่มการแต่งอภิธัมมัตถสังคหะอันเป็นคัมภีร์ย่อเนื้อหาสำคัญของพระอภิธรรมในพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมดเข้าในหลักปรมาัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน คือ ท่านได้จับหลักปรมาัตถธรรมในพระอภิธรรมปิฎกมาตั้งเป็นแม่บท ๔ หลัก แล้วสังเคราะห์ธรรมะทั้งปวงในพระอภิธรรมปิฎกเข้าในหลักปรมาัตถธรรม ๔ นั้น แล้วแต่งมาไว้เป็นคัมภีร์เดียวจาก ๗ คัมภีร์ของคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก

นี่ยังว่าท่านพระอนุรุทธะรวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์ต่างๆ ประมาณ ๔๕๐ คัมภีร์มาเขียนและก็ปรากฏว่า ท่านแต่งในลักษณะคล้ายๆ อรรถกถาคืออธิบายพระพุทธรจน์ ด้วยเหตุนี้ในกาลต่อมาบัณฑิตและนักปราชญ์บางท่านจึงขนานนามคัมภีร์นี้ว่า “กนิษฐอรรถกถา” (อรรถกถาน้อย)

เนื้อหาสำคัญของคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะซึ่งว่าด้วยปรมาัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน อันไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคลนี้ พระอนุรุทธะแต่งเป็นคาถาร้อยกรองบ้าง ร้อยแก้วบ้าง แบ่งออกเป็น ๔ ปริจเจท (บท) คือ

^{๑๑} มหาเมฆวราชวิหาลีสัย, อ้างแล้วหน้า ๒ (ธาวินภพณี).

^{๑๒} คำว่า “มีตำแหน่งหน้าที่” น่าจะหมายถึง ท่านพระอนุรุทธะคงจะเป็นเจ้าชาวสตูปุที่วัดนี้ หรือไม่มีเงินก็คงเป็นครูบาอาจารย์สอนถูกศิษย์อยู่ที่วัดแห่งนี้.

- ปริจเฉทที่ ๑ จิตตสังคหวิภาค** ปริจเฉทนี้เริ่มต้นด้วยปณามคคาถา (คาถานอบน้อมพระรัตนตรัย) ของพระอนุรุทธะผู้แต่งคัมภีร์นี้ ซึ่งนักศึกษาพระอภิธรรมในเมืองไทยถือกันว่าเป็น “คคาถาไหว้ครู” และจะต้องท่องให้ได้ ต่อแต่นั้นก็ว่าด้วยการจำแนกจิตออกเป็น ๔ คือ ๑) กามาจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในกามภพ ๒) รูปาจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปภพ ๓) อรูปาจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูปภพ และ ๔) โลกุตตรจิต จิตขั้นเหนือโลก คือจิตของพระอริยบุคคลประเภทต่างๆ เป็นการอธิบายจิตโดยประเภทแห่งภูมิชาติ สัมปโยคะ สังขาร ฌาน อารมณ์ และมรรคต่างๆ รวมความว่า ในปริจเฉทนี้พูดถึงจิตโดยย่อ ๘๘ ดวง หรือโดยพิศดาร ๑๒๑ ดวง
- ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค** ปริจเฉทนี้ว่าด้วยเจตสิก ๕๒ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔ และโสภณเจตสิก ๒๕ ซึ่งมีลักษณะเกิดพร้อมกับจิต (เอกุปปาทะ) คับไปพร้อมกับจิต (เอกนโรธะ) และมีอารมณ์อันเดียวกับจิต (เอกาลัมพะนะ) และมีที่อาศัยเกิดอันเดียวกับจิต (เอกวัตตฤกะ)
- ปริจเฉทที่ ๓ ปกิณณกสังคหวิภา** ปริจเฉทนี้ว่าด้วยการแสดงความสามารถของจิตและเจตสิก โดยประเภทแห่งสังคหะ ๖ ประการ คือ เวทนา เหตุ กิจ ทวาร อารมณ์ และวัตตุ
- ปริจเฉทที่ ๔ วิถีสังคหวิภาค** ปริจเฉทนี้ว่าด้วยวิถีทางเดินของจิตที่เกิดและดับสืบเนื่องกันตามลำดับในอารมณ์ต่างๆ กลไกการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ แบบแผนของความคิดและพฤติกรรม
- ปริจเฉทที่ ๕ วิถีมุตตสังคหวิภาค** ปริจเฉทนี้ว่าด้วยจิตนอกวิถี (จิตได้สำนึก) อันเป็นกลไกเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ณ ขณะตายไปสู่ขณะเกิดใหม่ ซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยอำนาจกรรมที่จะรักษาความเป็นกฎประจำภพภูมิของตน เป็นส่วนที่แสดงที่มาของชีวิตใหม่ในแต่ละภพภูมิ สรุปก็คือ ปริจเฉทนี้พูดถึงภูมิ ๔ ปฏิสนธิ ๔ กรรม ๔ และความเกิดตายคือตายด้วยเหตุอะไร
- ปริจเฉทที่ ๖ รูปสังคหวิภาค** ปริจเฉทนี้ว่าด้วยการจำแนกรูปปรมาณู ๒๘ โดยแสดงรูปธรรมในแง่ต่างๆ ๕ นัย คือ โดยสังเขป (สมุทเทศะ) โดยจำแนกออกเป็นส่วนเป็นคู่ (วิภาคะ) โดยสมุฏฐานการเกิด (สมุฏฐานะ) โดยหมวดหมู่ (กลาปะ) และโดยการเกิด (ปวัตติ) นอกจากนี้ ยังแสดงสภาวะของนิพพานปรมาณูได้ด้วย
- ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหวิภาค** ปริจเฉทนี้ว่าด้วยธรรมที่สามารถสงเคราะห์เข้าเป็นหมวดหมู่ (สมุจจย) กันได้ คือจิต ๑ เจตสิก ๓๕ นิปผันนรูป ๑๘ และนิพพาน ๑ ซึ่งเรียกว่า วัตตุธรรมหรือสภาวะธรรม ๘๒ ประการ และว่าด้วยหลักการจัดระบบวัตตุธรรม ๘๒ ดังกล่าวแล้ว เป็นกลุ่มกุศล กลุ่มอกุศล และกลุ่มที่เป็นกลางๆ คือไม่เป็นทั้งกุศลและอกุศล เป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๘ ปัจจัยสังคหวิภาค ปริจเฉทนี้ว่าด้วยการสงเคราะห์ปัจจัย คือธรรมที่อุดหนุนกันและกัน คือปฏิจจสมุปบาท (ปฏิจจสมุปบาทนัย) และปัจจัย ๒๔ (ปฏิฐานนัย) อันเป็นระเบียบเงื่อนไขของชีวิตและความเป็นอยู่

ปริจเฉทที่ ๙ กัมมัญฐานสังคหวิภาค ปริจเฉทนี้ว่าด้วยหลักและวิธีการปฏิบัติของสมถกัมมัญฐานและวิปัสสนากัมมัญฐาน ตลอดจนข้อจำกัดและความสามารถของกัมมัญฐานทั้ง ๒ อันเป็นแนวทางในการหยุดกระบวนการเกิดชีวิต คือหมดทุกข์ไม่ต้องเกิดอีกต่อไป เพราะเข้าถึงนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดของชาวพุทธ

คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะนี้ พระอนุรุทธอาจารย์แต่งตั้งมีลักษณะคล้ายคัมภีร์ปกรณ์วิเศษ วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสจารย์ กล่าวคือ ในคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ พระอนุรุทธะแต่งอธิบายย่อหัวข้อธรรมในพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ คัมภีร์ออกเป็น ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ส่วนในคัมภีร์ปกรณ์วิเศษ วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์แต่งอธิบายย่อหลักธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกออกเป็น ๓ คือ สิล สมาธิ และปัญญา อีกอย่าง บางท่านกล่าวว่า คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะอาจกล่าวได้ว่า “เป็นคัมภีร์ย่อความในวิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสจารย์ก็ได้ เพราะบริบูรณ์ด้วยอรรถแห่งสิล สมาธิ และปัญญาเหมือนกัน นิดกันแต่ว่าในคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ ท่านหนักไปในทางปัญญาเสีย ๔ ปริจเฉท มีพูดถึงสิลสมาธิเอาตอนปริจเฉทท้าย (คือปริจเฉทที่ ๗)”^{๙๙} ก็นับว่าเป็นเหตุผลที่น่ารับฟังทีเดียว

อาจกล่าวไว้ท้ายนี้เพื่อเป็นเครื่องพิจารณาต่อไปว่า “พระคัมภีร์ ‘อภิธรรมัตถสังคหะ’ ที่ศึกษากันอย่างกว้างขวางในประเทศไทย ก็ได้รับอิทธิพลหรือแนวโน้มจากพระคัมภีร์อภิธรรมาวตาร” ซึ่งเป็น “วรรณกรรมเพชรน้ำเอกเล่มแรก” แห่งคัมภีร์สายพระอภิธรรม”^{๑๐๐}

๒. คัมภีร์ปรมัตถวินิจจยะ

ปรมัตถวินิจจยะ เป็นคัมภีร์ประเภทสังคหะสายพระอภิธรรมอีกคัมภีร์หนึ่งที่พระอนุรุทธะ แห่งเมืองกาญจิปูระแต่งตั้ง คำกล่าวตอนท้าย (colophon) ของคัมภีร์เล่มนี้กล่าวว่า พระอนุรุทธะ แต่งคัมภีร์นี้ขณะที่ท่านพักอยู่ที่เมืองตัญจา (Tanjā) ในอาณาจักรตัมปะ (Tambal) ตามคำอาราธนาของใครคนหนึ่งไม่ปรากฏชื่อ รู้แต่ว่าเขาเกิดในเมืองทาวิละโกลิ้นครกาญจิปูระ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรปัลลวะในอดีต เนื่องจากว่าคัมภีร์นี้เผยถึงเมืองกาญจิปูระซึ่งอยู่ในประเทศอินเดียตอนใต้ จึงทำให้นักวิชาการบางท่านแสดงทัศนะไว้ว่า ผู้แต่งคัมภีร์ปรมัตถวินิจจยะนี้ไม่น่าจะใช้คนเดียวกับพระอนุรุทธะที่เขียนคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะและคัมภีร์นามรูปปริจเฉทะ

^{๙๙} เสถียร โพธิ์นิมิต, อ้างแล้ว, หน้า ๔๐๕.

^{๑๐๐} พระมหาสมชัย กุศลจิตโต และอาจารย์ศิริ เพชรไข, “แนะนำพระคัมภีร์อภิธรรมาวตาร”, ในพระพุทธทศตวรรษ: พระคัมภีร์อภิธรรมาวตาร, ๒๕๓๖, หน้า ๓๖๖.

คัมภีร์ปรมัตถวินิจจนะนี้ พระอนุรุทธะแต่งขึ้นสอดคล้องกับทัศนะของคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวิหาร ในลังกาและแต่งเป็นโคลงคาถาร้อยกรองยาวถึง ๑,๑๔๒ คาถา โดยจัดแบ่งเป็นตอนๆ ไว้ ๒๙ ตอน เนื้อหาที่พูดถึงในคัมภีร์นี้กล่าวถึงเรื่องจิต เจตสิก รูป และนิพพาน

๓. คัมภีร์นามรูปปริจเจตะ

นามรูปปริจเจตะ เป็นคัมภีร์ประเภทสังคหะสายพระอภิธรรมที่พระอนุรุทธะแต่งอยู่ในลังกา ตามประเพณีนิยมแห่งสำนักมหาวิหารที่ท่านเข้าไปศึกษา คัมภีร์นี้แต่งเป็นคาถาร้อยกรองยาวถึง ๑,๘๔๕ คาถา และจัดแบ่งเป็นตอนๆ ไว้ถึง ๒๙ ตอน ส่วนใหญ่แต่งเป็นโคลงคาถา มีคาถาสรุปอยู่ที่ท้ายของตอนในทุกๆ ตอน

คัมภีร์นามรูปปริจเจตะนี้มีได้แต่งขึ้นด้วยประสงค์จะให้มีความเกี่ยวพันความครอบคลุมกว้าง เจกเช่นคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ แต่มุ่งแสดงเนื้อหาพระอภิธรรมทั่วไป เช่น นามและรูป กรรม อนุสสติ และวิปัสสนา

ข้อสรุปและข้อสังเกต

ก่อนจะจบในส่วนชีวประวัติและผลงานของพระอนุรุทธะนี้ ผู้เขียนใคร่ให้ข้อสรุปและข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับประวัติของพระอนุรุทธาจารย์แห่งกานูจิปุระ และผลงานของท่านไว้ย่อๆ ดังนี้

๑. ข้อมูลชีวประวัติของพระอนุรุทธะในเรื่องชาติภูมิออกจะสับสนว่า ท่านเป็นคนชาติใดกันแน่ ระหว่างอินเดียกับลังกา แต่ผู้เขียนให้น้ำหนักท่านว่าเป็นชาวอินเดียได้มากกว่าชาวลังกา และอีกอย่างก็คือเรื่องยุคสมัยของท่าน ปัญหาคือมีอยู่ว่าท่านมีชีวิตร่วมสมัยกับพระพุทธโฆสชาจารย์หรือหลังพระพุทธโฆสชาจารย์กันแน่ แต่เท่าที่หลักฐานมีนักปราชญ์ตะวันตกเกือบทุกท่านให้น้ำหนักยุคสมัยท่านไปที่หลังสมัยพระพุทธโฆสชาจารย์ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๘ ถึง ๑๒ หลายท่านให้น้ำหนักไปที่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒

๒. ผลงานของพระอนุรุทธะไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องการยืนยันว่าเป็นผลงานที่ท่านแต่งขึ้นหรือไม่เท่าที่พบมีเพียงคัมภีร์เดียวซึ่งเป็นคัมภีร์ภาษาสันสกฤต นั่นก็คือ คัมภีร์อนุรุทธศตกะ เหตุที่มีคำว่า “อนุรุทธะ” ปรากฏที่ชื่อคัมภีร์ นักปราชญ์บางท่านจึงสันนิษฐานว่าเป็นผลงานของพระอนุรุทธะท่านนี้ แต่กระนั้นนักปราชญ์ส่วนใหญ่ก็เชื่อว่าเป็นผลงานของพระอนุรุทธะท่านอื่น

๓. พระอนุรุทธะเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายบาลีสายพระอภิธรรม ผลงานของท่านจัดอยู่ในประเภทสังคหะกึ่งอรรถกถา คือเป็นหนังสือคู่มือย่ออธิบายเนื้อหาของพระอภิธรรมปิฎกรวมทั้ง ๗ คัมภีร์ คัมภีร์ที่เด่นและมีชื่อเสียงมากที่สุด ก็คือ คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่กล่าวกันว่า ได้รับอิทธิพลหรือแนวโน้มาจากคัมภีร์อภิธัมมวาทาระของพระพุทธทศตตะ และแต่งเป็นคัมภีร์ย่อเนื้อหาธรรมะคล้ายๆ กับคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสชาจารย์ ต่างกันแต่ว่า คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุทธะย่ออธิบายเนื้อหาเฉพาะพระอภิธรรมปิฎก ส่วนคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสชาจารย์ย่ออธิบายเนื้อหาพระไตรปิฎกทั้งหมด

ด้วยเหตุที่คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะแต่งย่อและอธิบายเนื้อหาของคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก
ทั้งหมดได้ดี ชัดเจน เข้าใจง่าย จึงเป็นที่รู้จักและยอมรับกันในหมู่นักศึกษาพระอภิธรรม คณะสงฆ์ไทย
เองก็เห็นความสำคัญของการศึกษาพระอภิธรรม และยอมรับคัมภีร์ของพระอนูรุทธะว่าแต่งดี
มีเนื้อหาสมบูรณ์ จึงกำหนดให้เป็นตำราศึกษาความรู้พระพุทธศาสนาชั้นสูงที่เรียกกันว่า พระอภิธรรม
ในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เบริยญธรรม ๙ ประโยค (ป.ธ.๙) ในวิชาแปลมคธเป็นไทย
เพื่อศึกษาการแปลความรู้พระอภิธรรมในคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะที่เป็นภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทย